

دیوان

علامه شهید سید اسماعیل بلخی

دکتر سیده شکوفه اکبرزاده

چکیده

علامه شهید سید اسماعیل بلخی از جمله آزادمردان افغانستان است که با درک صحیح از درد و مشکلات مردم، برای آن‌ها شعر سروده و توصیه‌هایی را مطرح کرده است. بنا بر خواست و تقاضای همیشگی مردم، از اشعار علامه بلخی چاپ‌های متعددی وجود دارد. دیوان جدید علامه بلخی، چاپ بنیاد اندیشه، با روشی علمی با در دست داشتن دست‌خط‌های شهید بلخی و کتاب‌های چاپی گذشته، سعی کرده تا متنی درست و منقح به خوانندگان و دوست‌داران علامه بلخی ارائه کند که در مقاله زیر با این کتاب و شیوه تصحیح آن بیش‌تر آشنا خواهیم شد. کلیدواژه‌ها: اشعار، بلخی، تصحیح، نسخه.

مقدمه

یکی از علوم مطرح ادبی برای تعیین اصالت متن نویسنده، علم نسخه‌شناسی و تصحیح متن است. در این علم، مصحح ضمن دسترسی به دست‌خط نویسنده یا نسخ دیگر از همان کتاب، هم‌چنین با توجه به کتاب‌های چاپ‌شده قبلی، به ویرایش و تصحیح متن پرداخته و نوشته‌ای نزدیک به متن نویسنده معرفی می‌کند.

دیوان علامه شهید بلخی از جمله اشعار معاصر است که تا کنون در چاپ‌های متعدد آن، توجه خاص به اصالت و درستی شعر با نگاه به دست‌نوشته‌های شاعر صورت نگرفته بود؛ بنابراین، برخی عیوب در اشعار دیده می‌شد که مربوط به چاپ‌های غلط اشعار بوده؛ در

حالی که متن آن در دست‌نوشته‌ها درست آمده است.

بعد از تصمیم معاون دوم محترم ریاست جمهوری اسلامی افغانستان، جلالت‌مآب قانونپوه سرور دانش، برای برگزاری پنجاهمین سالگرد شهادت علامه بلخی و تقاضای ایشان برای چاپ مجدد دیوان علامه بلخی، علی‌رغم آماده نبودن تکمله‌های دیوان، با توجه به آن‌که این دیوان، کامل‌ترین و صحیح‌ترین متن موجود با در دست داشتن تعدادی از دست‌خط‌های علامه محسوب می‌شد، آن را به زیور چاپ مزین ساختیم و امیدواریم در آینده نزدیک بتوانیم با دسترسی به اشعار دیگر علامه، دیوانی کامل‌تر به علاقه‌مندان تقدیم کنیم.

دیوان مذکور توسط بنیاد اندیشه با مقدمه، تصحیح و ویرایش دکتر سیده شکوفه اکبرزاده منتشر شد که در ادامه به معرفی بیش‌تر آن می‌پردازیم.

محتوا و ساختار اشعار

شرایط خاص زندگی علامه بلخی، دوران طولانی زندان و پراکندگی اشعار شاعر و در نهایت آشفتگی اوضاع اجتماعی کشور بعد از وفات او، همگی باعث شده تا ما فقط به حدود پنج‌هزار بیت شعر او دسترسی داشته باشیم.

خانواده علامه بلخی با حفظ تکه‌کاغذهای پراکنده و نامنظم اشعار علامه بلخی، ما را با زندگی مردی آشنا کردند که در سخت‌ترین شرایط ممکن، با کلام منظوم و سخنان شیوا، پیام‌های سرنوشت‌ساز خود را به مردمش ارسال کرده است.

شعر بلخی شعر اخلاق، شعر استقامت و عدالت‌خواهی است؛ سخن نغزی است که مشکلات و رنج و تعب مردمش را می‌کاود و راه‌های برون‌رفت از این مصائب را بیان می‌کند. بلخی فقط انتقاد نمی‌کند؛ بلکه راه نشان می‌دهد. او پیر و جوان، مرد و زن را به تلاش

شهید بلخی با درک عمیق از تمدن به ظاهر پیشرفته غرب، آن را نتیجه سعی و تلاش غربی‌ها دانسته و معتقد است که بدون سعی و تلاش برای یک جوان مسلمان، دست یابی به وضعیت به ظاهر سامان یافته اروپا و پیشرفت‌های حیرت‌انگیز آنان در صنعت و تکنولوژی، جز بوالهوسی چیز دیگری نخواهد بود. تنهاراه رسیدن به قله‌های پیشرفت، در سایه سعی و تلاش و تصمیم استوار میسر خواهد بود.

علامه بلخی در قالب‌های مختلف شعر کلاسیک اشعاری سروده است؛ از جمله غزل، قصیده، مخمس، مثنوی و دوبیتی. نکته جالب آن است که برخی مضامین شعری بلخی با قالب‌ها تناسب ندارد؛ بلکه شاعر هنجارشکنی کرده است. او در قالب غزل، به جای اشعار عاشقانه، موضوعات سیاسی و انتقادی را مطرح کرده و در قالب قصیده، به جای مدح، به مسائل عقیدتی و اجتماعی پرداخته است. قالب‌های شعری، محتوای قراردادی‌شان را در شعر بلخی از دست داده‌اند و شاعر از تمام قالب‌ها برای بیان اهداف انقلابی و اصلاحی خود استفاده کرده است. «سید اسماعیل بلخی در وزن‌های گوناگون بحرهای رمل، مضارع، هزج، مجتث، خفیف، منسرح، رجز، مقتضب، سریع، متقارب و پیش‌تر از همه در وزن‌های هزج و رمل شعر گفته است و در سروده‌های خود از میان بیش از ۱۲۰ وزنی که شاعران فارسی‌زبان در دسترس دارند، چهل وزن آن را به کار گرفته است.» (خلیق، ۱۳۸۳: ۴۱).

در شعر بلخی انواع صنایع بدیع دیده می‌شود که جناس و تلمیح در صدر آن‌ها قرار دارند. هم‌چنین، اشارات قرآنی، احادیث و روایات اسلامی در شعر بلخی به وفور دیده می‌شوند. مثل‌های فارسی و عربی، کنایات، تشبیهات و تضمین از دیگر مواردی‌اند که در شعر علامه بلخی به کار رفته‌اند.

کلمات دخیل خارجی و واژگان امروزی نیز در شعر بلخی دیده می‌شوند. شاعر به ضرورت از این کلمات استفاده کرده است؛ مانند پرنسیپ، پکت، اتم، تخنیک، دموکرات و ده‌ها واژه دیگر.

دیوان حاضر، کامل‌ترین مجموعه اشعار علامه بلخی شامل ۲۱۶ غزل (با در نظر گرفتن تکرار غزل «ای معلم» به خاطر جابه‌جایی قابل توجه در ابیات شعر)، ۱۵ قصیده، ۱ ترجیع بند، ۷ قطعه، دوبیتی و تک‌بیتی، ۲۰ مسمط و ۶ مثنوی است.

شیوه تصحیح

دیوان جدید بر اساس نسخه‌های مختلفی که در دسترس بود، تنظیم شده است. از آن‌جایی که اشعار علامه بلخی قبلاً به شکل‌های متفاوت، از جمله به صورت دیوان، چکامه و گزیده، چاپ شده و تعدادی از دست‌نویس‌های شاعر نیز موجود بود، اصل را بر دست‌نویس‌ها قرار دادیم. گاهی از یک شعر دو دست‌نویس داشتیم؛ بنابراین، دست‌نویس‌هایی که از نظر ما مناسب‌تر بودند، به صورت نسخه A و دست‌نویس‌های بعدی را با نام نسخه B نشان دادیم. دست‌نویس‌های کل اشعار موجود در دیوان را نداشتیم؛ بنابراین، کامل‌ترین نسخه چاپی موجود، یعنی نسخه C، را به‌عنوان منبع سوم کار مدنظر گرفته و به نوعی تصحیح التقاطی انجام دادیم. در پاورقی نسخه C نسخه‌بدلی‌هایی ذکر شده است که از آن‌ها با نام‌های نسخه D

بیش‌تر فرامی‌خواند. او استقامت و پایداری مردم را در وحدت و صلح‌طلبی آن‌ها می‌داند و جنگ را فقط در مقابل نیروی متجاوز و غارتگر مجاز می‌شمارد.

بلخی مجامع بین‌المللی را می‌ستاید و امید دارد تا آن‌ها در راه اهداف انسانی خود، بدون تعصب و با صداقت، کار کنند تا جوامع بشری رستگار شوند. برای بلخی دین، مذهب، زبان، قوم همه‌وهمه قابل احترام است تا حدی که خطری برای بشریت نباشند. هدف بلخی رستگاری بشر است؛ بشری که در عهد الست، خلیفه‌اللہی را قبول کرده و باید بر عهد خود ثابت‌قدم باشد.

با وجود آن‌که اغلب اشعار علامه بلخی در زندان سروده شده، دیوان شعر بلخی حبسیه نیست؛ بلکه اندیشه مردی آزادی‌خواه است که تمام آرزویش، آسایش هم‌وطنان و رفع مشکلات آن‌هاست. سرمشق بلخی در کسب حریت و آزادگی، شهدای قیام خونین کربلا و در رأس آن‌ها حضرت ابا عبدالله الحسین (ع) است و شعرهای عاشورایی او همه درس آزادگی و شعور انسانی است.

شعر بلخی از مضامین مختلفی تشکیل شده است. عرفان و تصوف، فلسفه، سیاست، اجتماع، فرهنگ، اخلاق و... همگی در اشعار شاعر مشاهده می‌شود که متأسفانه این مقاله مجال پرداختن به یکایک آن‌ها را ندارد؛ بنابراین، فقط اشاره‌ای مختصر به ظواهر شعری علامه بلخی می‌کنیم.

دیوان

علامه شهید سید اسماعیل بلخی زه

مقدمه و شرح

سید حیدر علوی شاد و سید محمود ماشی

بر اہتمام

مرکز تحقیقات و مطالعات علامه شهید بلخی

و E نام بردیم که در ادامه به معرفی هریک از این نسخ می‌پردازیم. از سایر گزیده‌ها و دیوان بلخی چاپ مؤسسه امید به‌خاطر تشابه آن‌ها به نسخه C گذشتیم.

از آوردن علائم سجاوندی تا جای ممکن در اشعار خودداری کردیم تا خواننده ملزم به یک نوع خوانش نباشد؛ به‌خصوص در ابیاتی که چند مفهوم از آن‌ها می‌توان استنباط کرد، آوردن علائم سجاوندی محدود کردن معانی شعر محسوب می‌شود.

با توجه به این‌که هدف، تنظیم صحیح‌ترین دیوان از لحاظ عدم تفاوت با دست‌نویس‌ها بود، کوچک‌ترین اختلافات را ذکر کردیم. هم‌چنین، به علت عدم دسترسی به تمام دست‌نویس‌ها و احتمال وجود چند دست‌نویس از یک شعر، تفاوت نسخ را در پاورقی آوردیم تا خواننده در انتخاب متن مخیر باشد.

در مواردی که متن ما بر اساس نسخه‌های A و B انتخاب و تنظیم شده است و دیگر نسخ دچار بدخوانی شده‌اند، اختلاف نسخ را در پاورقی ذکر و در پاره‌ای از موارد توضیحات اندکی ارائه کردیم؛ مثلاً در شعر شهید بلخی آس سنگ آمده و مصحح نسخه C آن را آس سنگ خوانده و یا در چاپ اشتباه شده که در متن حاضر این موارد را اصلاح کردیم و یا باز در نسخه C در قصیده‌ای با ردیف «می‌شود» مصحح محترم یکی از ابیات شهید بلخی را نامفهوم خوانده؛ زیرا ایشان واژه «نجات» را به‌معنای «رهایی» گرفته؛ در حالی که این شعر فلسفی بوده و علامه بلخی در این بیت به کتاب فلسفی بوعلی سینا، یعنی کتاب نجات، اشاره کرده است.

هم‌چنین پاره‌ای از مصاریع از چاپ‌های قبلی جا افتاده بودند که به متن اضافه کردیم. هر جا سایر نسخ واژه، عبارت یا ابیاتی را نداشته است، با کلمه «ندارد» بعد از نسخه مذکور در پاورقی نشان داده‌ایم. از شعرهایی با ردیف «امروز» و «تمدن» چند دست‌خط داشتیم که در برخی از ابیات مشترک و در پاره‌ای دیگر متفاوت بودند؛ بنابراین، ترجیح دادیم تا آن‌ها را به‌عنوان شعرهای مستقل بیاوریم. هم‌چنین، در شعری با ردیف «ای معلم» به علت وجود دو دست‌خط و تفاوت در ترتیب اغلب ابیات شعر، هر دو ترتیب را به‌صورت شعرهای مجزا آوردیم تا خواننده دچار سردرگمی نشود. در موارد دیگر که در ترتیب ابیات تفاوت اندک بود، به دست‌نویس اصلی اکتفا کردیم و از تفاوت ترتیب ابیات، در پاورقی یاد کرده‌ایم.

از آوردن تعلیقات برای اشعار خودداری کردیم و در مواردی اندک در صورت لزوم در پاورقی یادداشت گذاشتیم. هرگاه شاعر با آوردن واژه یا عبارات قرآنی، به آیاتی از قرآن اشاره یا تضمین کرده است، آن‌ها را مشخص ساخته و در پاورقی ذکر کرده‌ایم. سایر اشارات شاعر به آیات قرآن و احادیث و تلمیحات موجود در اشعار را به چاپ‌های بعدی و آوردن تعلیقات مفصل موکول کرده‌ایم.

علامه بلخی در اغلب دست‌نویس‌هایی که در دسترس ما بود، برای اشعار خود عنوانی انتخاب و یا با عبارتی کوتاه مفهوم و مقصود شعر را عنوان کرده است. ما این عناوین را در ابتدای اشعار و با قلمی غیر از متن حفظ کرده‌ایم؛ اما در بخش فهرست‌ها، برای سهولت در پیدا کردن شعر مورد نظر خوانندگان، مطلع اشعار را در نظر گرفته‌ایم.

نسخه‌شناسی دیوان

در تنظیم دیوان جدید از پنج نسخه استفاده شده که در ذیل به معرفی آن‌ها می‌پردازیم.

نسخه A

این نسخه که شامل دست‌نویس‌های علامه بلخی می‌باشد، به‌صورت اوراق و با شمایل مختلف موجود است. علامه بلخی حدود چهارده سال و هفت ماه از بهترین دوران جوانی خود را در زندان طی کرده است. چون ایشان زندانی سیاسی محسوب می‌شد، اغلب در کوفه‌قفل‌ی به سر برده و از داشتن هر نوع

۳. رونویس اشعار به خط فرزندان شهید علامه بلخی.

نسخه B

نسخه مذکور، مانند نسخه A، شامل دست‌نویس‌های علامه بلخی و رونویس‌های فرزندان از اشعار شاعر است. از آنجایی که برخی از اشعار دارای چند دست‌نویس بودند، یکی از آن‌ها را نسخه A و مابقی را نسخه B در نظر گرفتیم تا بتوانیم تفاوت موجود در دست‌نویس‌های علامه را نشان دهیم. علت تفاوت در برخی واژه‌ها و ترتیب اشعار در دست‌نویس‌های علامه بلخی را می‌توان در این دانست که وی در زندان وسایل نوشتاری نداشته است. ایشان هرگاه زمینه‌ای ایجاد می‌شد، شعر خود را بر تکه کاغذی نوشته و به بیرون از زندان می‌فرستاد؛ بنابراین، گاهی بعد از فرستادن اشعار، اصلاحی در ابیات می‌آورد که این اصلاحات باعث شده تا چند دست‌نویس از ایشان داشته باشیم. چون دست‌نویس‌ها تاریخ کتابت ندارند، تشخیص نسخه اصلی از نسخه اولیه اغلب اوقات امکان‌پذیر نیست. از لحاظ رسم الخطی نسخ A و B یکسان هستند.

نسخه C

دیوان علامه شهید سید اسماعیل بلخی به اهتمام مرکز تحقیقات و مطالعات علامه شهید بلخی، به ریاست صدیقه بلخی، در مشهد چاپ شده است. این کتاب نسخه C را تشکیل می‌دهد و کامل‌ترین نسخه چاپی تا نشر دیوان فعلی است. کتاب نامبرده به کوشش خانواده شهید بلخی و با همکاری آقای سید ابوطالب مظفری در تصحیح متن، محمدکاظم کاظمی در ویرایش متن، سیده افسانه اکبرزاده در نوشتن زندگی‌نامه علامه بلخی، سید حیدر علوی‌نژاد و سید محمود هاشمی در نوشتن مقدمه و شرح تعدادی از ابیات در سنبله سال ۱۳۸۱ چاپ شده است.

کتاب مذکور دارای ۱۵ قصیده، ۲۱۳ غزل، ۱ ترجیع‌بند، ۴ قطعه و دو بیت، ۱۹ مسمط و تعداد ۵ مثنوی است.

نسخه C در برخی موارد دسترسی به دست‌نویس‌هایی داشته که نسخه A ندارد؛ بنابراین، در این موارد از نسخه C در متن استفاده شده است.

نسخه D

کتاب دیوان بلخی به‌عنوان نسخه D در این تصحیح استفاده شده است. این کتاب در سال ۱۳۶۸ توسط ارگان نشراتی سید جمال‌الدین حسینی در تهران چاپ شده است.

هنگام نشر دیوان بلخی، اغلب دست‌نویس‌های علامه بلخی در اختیار آن‌ها قرار داشته است و خانواده علامه بلخی بر چاپ آن

علامه بلخی حدود چهارده سال و هفت ماه از بهترین دوران جوانی خود را در زندان طی کرده است. چون ایشان زندانی سیاسی محسوب می‌شد، اغلب در کونته‌قفلی به سر برده و از داشتن هر نوع وسیله برای نوشتن محروم بوده است؛ بنابراین، علامه بلخی اشعار خود را با زغال بر دیوار محبس نوشته؛ هرگاه فرصتی پیش آمده است و تکه کاغذی پیدا کرده است، آن‌ها را با زغال و بعدها با پنسل (مداد) بر روی کاغذ، پوش سگرت، صابون و یا گوگرد، لابه‌لای اوراق کتاب یا روزنامه‌ها و یا تکه‌پاره‌هایی از کارتن و مقوا نوشته و بیرون از زندان فرستاده است.

وسيله برای نوشتن محروم بوده است؛ بنابراین، علامه بلخی اشعار خود را با زغال بر دیوار محبس نوشته؛ هرگاه فرصتی پیش آمده است و تکه کاغذی پیدا کرده است، آن‌ها را با زغال و بعدها با پنسل (مداد) بر روی کاغذ، پوش سگرت، صابون و یا گوگرد، لابه‌لای اوراق کتاب یا روزنامه‌ها و یا تکه‌پاره‌هایی از کارتن و مقوا نوشته و بیرون از زندان فرستاده است. تنها یک کتابچه منظم از دست‌نویس علامه بلخی موجود است که بعد از زندان ۵۸ شعر شامل غزل، قصیده و مخمس را به‌صورت منظم بازنویسی کرده است و خودش عناوینی برای آن در نظر گرفته است. در مواردی که دست‌نویس علامه را نداشتیم، رونویس اشعار ایشان که توسط فرزندان شهید بلخی نوشته شده است، ملاک کار ما در این بخش قرار گرفته است؛ بنابراین، نسخه A از سه بخش ذیل تهیه شده است:

۱. تکه‌کاغذهایی با سایزها و ضخامت‌های متفاوت، دست‌خط شهید بلخی؛
۲. کتابچه‌ای که بعد از زندان توسط خود علامه بلخی تنظیم شده است؛

نظارت داشته‌اند؛ بنابراین، در تصحیح دیوان حاضر، از نسخه D برای غنامندی متن و احتمال این‌که خوانشی دیگر از شعر وجود داشته باشد، استفاده کرده و در پاورقی آورده‌ایم. باید یادآور شویم که ما نسخه D را نداشتیم و آنچه به‌عنوان نسخه D ذکر می‌شود، اختلاف نسخی است که به‌عنوان دیوان در پاورقی نسخه C آورده شده است.

نسخه E

این نسخه شامل مجموعه‌ای از گزیده‌هایی است که از اشعار شهید بلخی در سال‌های مختلف چاپ شده است. از مهم‌ترین این گزیده‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. چکامه‌های شهید بلخی

این کتاب که شامل ۶۴ قطعه شعر در قالب‌های غزل، قصیده و مسمط است، در سال ۱۳۵۹ ه. ش، به‌وسیله سازمان نصر افغانستان، توسط انتشارات بلخی، در شهر تهران به چاپ رسیده است. تمام قالب‌های شعری در این مجموعه در کنار هم آمده‌اند و عناوینی توسط ناشر برای هر شعر در نظر گرفته شده است.

۲. مشعل توحید

«مشعل توحید» شامل دو کتاب می‌شود: دفتر یکم با نام «زندان‌نشین» و دفتر دوم با نام «آوای وصل». این کتاب‌ها در سال ۱۳۶۳ ه. ش توسط مرکز مطالعات و تحقیقات انقلاب اسلامی افغانستان با همیاری خانواده علامه بلخی چاپ شده است. این دو کتاب که ۶۵ قطعه شعر را در خود جای داده‌اند، مانند چکامه‌های شهید بلخی، دارای عناوین انتخابی ناشر هستند.

۳. خروش آزادی

از جمله گزیده‌های شعری شهید بلخی که ۸۵ قطعه شعر را دربردارد، «خروش آزادی» است. این کتاب در سال ۱۳۶۴ ه. ش در تهران توسط ارگان نشراتی سید جمال‌الدین حسینی، وابسته به سازمان نصر، چاپ شده است.

از آن‌جایی که تمام آثار نام برده‌شده از روی دست‌نویس‌های علامه بلخی با همکاری معنوی و تحت نظر خانواده شهید بلخی به نشر رسیده‌اند، از لحاظ ما قابل اطمینان بوده و از آن‌ها به‌عنوان نسخه E یاد کرده‌ایم و هرگاه اختلافی با سایر نسخ داشته‌اند، در پاورقی آورده‌ایم تا خوانندگان با تأمل بیشتر اشعار را به خوانش گیرند.

حواشی اشعار

علامه بلخی - چنانچه ذکر کردیم - بیش از چهارده سال و هفت ماه در زندان محبوس بود. در این مدت اغلب تحت کنترل شدید قرار داشته که اجازه داشتن قلم و کاغذ را نداشته است؛ بنابراین، هرگاه

تکه‌کاغذی به دستش می‌رسیده، با زغال یا پنسل در حواشی آن‌ها یادداشت‌هایی نوشته است که آن‌ها را برای خوانندگان دیوان مطرح کردیم. در حاشیه اشعار علامه بلخی موارد زیر دیده می‌شود:

۱. تمرین زبان

در حواشی برخی از تکه‌کاغذهایی که اشعار علامه بر آن نوشته شده است، تمرین زبان انگلیسی و آلمانی دیده می‌شود. احتمالاً علامه در فراگیری زبان از هم‌قطاران محبوس خود تلاش می‌کرده؛ علامه بلخی علاوه بر فارسی، به زبان پشتو و عربی نیز مسلط بوده است.

۲. انتخاب قوافی

شهید علامه بلخی به‌خاطر وضعیت زندان، زمینه و جایی برای ثبت قوافی و یا اصلاح اشعار خود نداشته است؛ بنابراین، در کناره‌های تعدادی از اشعارش چند قافیه احتمالی دیده می‌شود که

در حواشی تکه کاغذهایی که علامه بلخی اشعار خود را از زندان برای خانواده فرستاده است، گاهی نامه‌های کوتاهی، به اندازه ظرفیت کاغذ، وجود دارد. تعداد این نامه‌ها بیش از آن بوده که در این کتاب آورده شده‌اند. متأسفانه - چنانچه قبلاً ذکر شد - اغلب این نامه‌ها به سرنوشت اشعار مفقود و معدوم مبتلا شده‌اند؛ طوری که در دیوان و گزیده‌های قبلی اشعار، از چاپ نامه‌های موجود به دلایل مختلف جلوگیری شده است که از لحاظ فن تصحیح، مصحح حق تصرف در حواشی متن و حذف آن‌ها را نداشته است. تنها مجموعه‌ای که یکی از نامه‌های علامه بلخی را در پاورقی آورده، دیوانی است که به اهتمام مرکز تحقیقات و مطالعات علامه شهید بلخی توسط خانواده و به تصحیح آقای ابوطالب مظفری چاپ شده است.

شاعر برای تنظیم شعر خود آن‌ها را یادداشت کرده است.

۳. نامه‌ها

در حواشی تکه کاغذهایی که علامه بلخی اشعار خود را از زندان برای خانواده فرستاده است، گاهی نامه‌های کوتاهی، به اندازه ظرفیت کاغذ، وجود دارد. تعداد این نامه‌ها بیش از آن بوده که در این کتاب آورده شده‌اند. متأسفانه - چنانچه قبلاً ذکر شد - اغلب این نامه‌ها به سرنوشت اشعار مفقود و معدوم مبتلا شده‌اند؛ طوری که در دیوان و گزیده‌های قبلی اشعار، از چاپ نامه‌های موجود به دلایل مختلف جلوگیری شده است که از لحاظ فن تصحیح، مصحح حق تصرف در حواشی متن و حذف آن‌ها را نداشته است. تنها مجموعه‌ای که یکی از نامه‌های علامه بلخی را در پاورقی آورده، دیوانی است که به اهتمام مرکز تحقیقات و مطالعات علامه شهید بلخی توسط خانواده و به تصحیح آقای ابوطالب مظفری چاپ شده است.

نامه‌های علامه بلخی هرچند کوتاه هستند؛ اما حاوی مطالب مفید اخلاقی و نصیحت‌های کوتاه پدرانه به فرزندان و خانواده است. در دیوان حاضر این نامه‌ها را در مقدمه آوردیم تا خوانندگان نیز از محتوا و سبک آن‌ها مطلع شوند.

در نهایت، امیدواریم جدای از اغلاط احتمالی تایپی، این تصحیح توانسته باشد ما را به متنی منقح، طبق نگارش علامه بلخی، نزدیک گرداند و آرزومندیم در آینده با کمک دوستان و دریافت سایر دست‌نویس‌ها، اشتباهات سایر اشعار این دیوان و چاپ‌های قبلی را اصلاح و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهیم.

در پایان، لازم می‌دانیم از تمام کسانی که در حفظ و نگه‌داشت آثار علامه بلخی از آسیب و ایجاد زمینه‌های نشر آن‌ها تلاش ورزیده‌اند، به خصوص همسر و فرزندان علامه بلخی، تشکر و قدردانی کنیم.

هم‌چنین، قدردان تمام کسانی هستیم که در گذشته اشعار را نسخه‌خوانی کرده‌اند و به‌صورت چاپی در اختیار ما قرار داده‌اند.

تشکر ویژه داریم از جلالت‌مآب معاون صاحب دوم ریاست جمهوری اسلامی افغانستان، قانونپوه آقای سرور دانش، و بنیاد اندیشه که در چاپ این کتاب، نویسنده را یاری رساندند.

سپاس فراوان از محترمه سناتور صدیقه بلخی، تنها یادگار علامه بلخی، که در جای‌جای این کتاب از نظرات ایشان مستفید شدیم. به یقین وجود ایشان غنیمت خوشایندی است تا از نشر اخبار و داستان‌های کذایی در مورد علامه بلخی و خانواده او جلوگیری کنیم. منت‌دار یکایک بازماندگان شهید بلخی هستیم که هر جا از آن‌ها کمک خواسته‌ایم، آثار را در دسترس ما قرار داده‌اند.

در نهایت، درود بی‌پایان می‌فرستیم بر روان پاک شهید علامه سید اسماعیل بلخی، همسر صبور و اندیشمندش، آمنه بلخی، فرزندان علامه بلخی، استاد شهید سید علی‌آقا و بانوی دانشمند مرحومه خدیجه بلخی و هم‌چنین بر فرزند شهید سید علی‌آقا بلخی، شهیده شراره بلخی، که تا لحظات آخر عمر برای نشر مجدد آثار علامه بلخی تلاش داشت.

روح‌شان شاد و یادشان گرامی باد!

کتابنامه

۱. بلخی، سید اسماعیل (۱۳۹۷)، دیوان علامه شهید سید اسماعیل بلخی، مقدمه، تصحیح و ویرایش از دکتر سیده شکوفه اکبرزاده، کابل، انتشارات بنیاد اندیشه، چاپ اول.
۲. خلیق، صالح محمد (۱۳۸۳)، فریاد آزادی (نگرشی بر سروده‌های علامه سید اسماعیل بلخی)، به کوشش کمیسیون برگزاری سی و ششمین سالگرد شهادت علامه سید اسماعیل بلخی، مزارشریف، انجمن آزاد نویسندگان بلخ.